

Iryna Spatar

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Iwano-Frankiwnsk (Ukraina)

iryna.spatar@pnu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-7115-2739

TERMINOLOGIA LITERATUROZNAWCZA NA ZAJĘCIACH ZE STUDENTAMI POLONISTYKI NA PRZYKARPACKIM UNIWERSYTECIE NARODOWYM IM. WASYLA STEFANYKA

Badanie funkcjonowania i uporządkowania terminów literackich w dyskursie leksykograficznym, w szczególności porównywanie ukraińskich i polskich par terminologicznych, jest ważnym i pilnym problemem naukowym, zwłaszcza na obecnym etapie dynamicznego rozwoju stosunków ukraińsko-polskich, kiedy zauważalnie wzrosła liczba polonistycznych i porównawczych studiów literackich, a badania polonistyczne w Ukrainie ożywiły się. Ponadto w ukraińskich liceach, zwłaszcza w regionach zachodnich, uczniowie coraz częściej wybierają język polski jako drugi język obcy, a sporo ukraińskiej młodzieży studiuje obecnie w placówkach oświatowych w Polsce. Wszystko to doprowadziło do większego zainteresowania polskim procesem literackim i konieczności posługiwania się terminologią literacką, ale jednocześnie stało się powodem wielu nieścisłości nawet w obrębie tak bliskich systemów terminologicznych jak ukraiński i polski. Jak słusznie zauważa O. Veretûk, „problemy niespójności terminologicznych, spowodowane dezintegrującymi tendencjami narodowymi, komplikują proces dydaktyczny i naukowy” (Veretûk 2006: 16), dlatego niezwykle ważne jest zdefiniowanie i uporządkowanie odpowiedników polskich terminów literackich oraz ich znaczeń w przestrzeni ukraińskojęzycznej.

Zagadnienia związane z rozumieniem paraleli ukraińsko-polskich w terminologii literackiej stały się przedmiotem prac naukowych w XXI wieku; chociaż nie ma zbyt wielu opracowań poświęconych studiom typologicznym, to szczegółowe badania prowadzi kilku ukraińskich naukowców. O. Veretûk, badając nieadekwatność terminologiczną w nauczaniu teoretycznych dyscyplin literackich, potwierdziła potrzebę podejmowania tych prac, zauważając, że „w praktyce zawsze mamy do czynienia z podwójną, potrójną, a nawet poczwórną równoważnością terminów literackich”

(Veretûk 2006: 16); L. Bublejnyk faktycznie rozpoczęła badania typologiczne nad paralelami ukraińsko-polskimi w terminologii literackiej, skupiając się na aspektach językowych i porównując „wspólne i rozbieżne zjawiska w strukturze morfosemantycznej terminów korelacyjnych w języku ukraińskim i polskim” (Bublejnik 2006: 25). Najszersze badania nad adekwatną korelacją ukraińskich i polskich terminów literackich przeprowadziła N. Łobas. Badaczka porównała szereg najczęściej używanych słów „ukraińskiego i polskiego systemu terminologicznego w celu znalezienia najwłaściwszych odpowiedników” (Łobas 2011: 65) oraz sporządziła tabelę porównawczą niektórych terminów (słowniczek ukraińsko-polski i polsko-ukraiński).

Jednym z najważniejszych badaczy terminologii teoretycznoliterackiej w ukraińskiej myśli naukowej jest literaturoznawca, krytyk literacki, badacz teorii i historii współczesnej literatury ukraińskiej J. Kowaliw. W dwutomowej *Encyklopedii literaturoznawczej*, którą posługujemy się w tym badaniu, po raz pierwszy w literaturze ukraińskiej opracowano szereg definicji i pojęć związanych z polską terminologią literacką oraz historią literatury polskiej, ugrupowaniami literackimi, tendencjami stylistycznymi i ich specyfiką; w szczególności przedstawiono takie hasła jak: *awangarda krakowska, druga awangarda, autentyzm, bałaguty, wallenrodyzm, bohema warszawska, klasycyzm warszawski, pozytywizm warszawski, wielka emigracja polska, gawęda, „Żagary”, komedia rybałtowska, poezja legionowa, „Skamander”, szkoła ukraińska w literaturze polskiej, fraszka* itp.

W polskiej myśli naukowej badanie paraleli typologicznych ukraińsko-polskiej terminologii literackiej rozwija się na gruncie glottodydaktyki w pracach B. Jędryki, W. Próchniak, S. Busiło. To właśnie spektrum glottodydaktyczne umożliwia poznanie polskiej kultury i literatury poprzez naukę języka polskiego jako obcego, ponieważ, jak nadmienia S. Busiło, „kompetencja językowa wpływa w znacznej mierze nie tylko na przekaz wiedzy czy nabywanie umiejętności, a tym samym na możliwość zdobywania wykształcenia i rozwoju zawodowego, ale także na zakres uczestnictwa we wspólnocie akademickiej” (Busiło 2022: 227).

Celem niniejszej pracy jest porównanie najczęściej używanych polskich terminów literackich, które powodują trudności i nieporozumienia wśród ukraińskich studentów polonistów.

Porównanie ukraińskich i polskich terminów literackich jest procesem złożonym i kłopotliwym, ponieważ powstawanie i rozwój terminologii wiąże się zarówno ze zmianami ewolucyjnymi, a zwłaszcza koniecznością jasnego definiowania nowych pojęć czy zjawisk, jak i z narodowymi cechami historyczno-kulturowymi, sąsiedztwem geograficznym i interferencją międzyjęzykową. W pracy *Terminoznawstwo ukraińskie* autorzy słusznie zauważyli, że: „tworzenie terminologii narodowej odbywa się jednocześnie z rozwojem oświaty narodowej, która uwzględnia skarby tradycji narodowej oraz kontakty z bliższymi i dalszymi narodami spokrewnionymi” (Pan’ko, Kočan, Macûk 1994: 8).

Termin to „wyraz lub połączenie wyrazowe oznaczające pojęcie określonej dziedziny nauki” (Kovaliv 2007: 478), specyficzna jednostka językowa, która pełni funkcję nominatywną i wyraża istotę oznaczanego zjawiska, odróżniając je od innych pojęć z odpowiedniej dyscypliny, z reguły w obrębie tego samego języka. Podobieństwo leksykalne niektórych terminów w literaturze ukraińskiej i polskiej ułatwia częściowo proces percepcji i rozumienia terminologii literackiej. L. Bublejnyk w następujący sposób charakteryzuje podobieństwa leksykalne w obu językach:

Terminologię literaturoznawstwa ukraińskiego i polskiego charakteryzuje wyraźne podobieństwo spowodowane działaniem szeregu czynników, wśród których poczesne miejsce zajmuje bliskość genetyczna i strukturalna obu języków. Naturalnie ta bliskość jest potężnym czynnikiem unifikacji naukowych systemów terminologicznych na gruncie słowiańskim (Bublejnik 2006: 26).

Przywoływana badaczka podkreśla, że „paralelizm ułatwia kalkowanie i upraszcza międzyjęzykowe korelacje terminologiczne, ustanawiając je jako liniowe, jednoznaczne” i podaje szereg przykładów:

pisarz (literat), барва (виразів) – barwa (wyrazów), частина (синонім відтинок) – część (część), стечка (wraz z synonimem odcinek), читанка – czytanka, час – czas, смак – smak, простір – przestrzeń, освіта – oświecenie, розділ (підрозділ) – rozdział (podrozdział), глибинна (структура) – (struktura) głęboka, (монолог, форма) внутрішній(я) – (monolog, forma) wewnętrzny(-a), правдоподібність – prawdopodobieństwo, порівняння – porównanie, стародрук – starodruk (Bublejnik 2006: 26).

Należy podkreślić, że jednostek terminologicznych języka, które charakteryzują się podobnym brzmieniem oraz identyczną treścią semantyczną w języku ukraińskim i polskim, uczniowie i studenci uczą się bardzo szybko, na przykład: *оповідання* – *opowiadanie*, *новела* – *nowela*, *байка* – *bajka*, *вірш* – *wiersz*, *строфа* – *strofa*, *ода* – *oda*, *пе́снь*, *сонет* – *sonet*, *есе* – *esej*, *епопея* – *epopeja*, *епітет* – *epitet*, *метафора* – *metafora*, *анафора* – *anafora*, *епіфора* – *epifora*, *персоніфікація* – *personifikacja*, *ретардація* – *retardacja*, *ретроспекція* – *retrospekcja*, *переклад* – *przekład*, *критика* – *krytyka*, *псевдонім* – *pseudonim*. Trudności pojawiają się, gdy odbiorcy stają w obliczu sytuacji homonimii międzyjęzykowej – identycznych lub podobnie brzmiących terminów, które mają odmienne znaczenie w różnych środowiskach narodowych i oznaczają nieidentyczne pojęcia.

Wśród terminów literackich, które sprawiają studentom trudności i wpływają na dalsze kształtowanie się ich niejasnego lub błędnego rozumienia pojęć literackich, odnotowaliśmy następujące: *hasło* (w słowniku), *gatunek literacki*, *epos*, *epika*, *fabuła*, *bohater liryczny*, *podmiot liryczny*, *powieść*, *opowieść*, *powieść kryminalna*.

Hasło. Termin *hasło* (w słowniku) w polskim słowniku terminów literackich ma dwie definicje: pierwsza definicja – „krótka formuła, często zbliżona do sloganu, lapidarnie wyrażająca jakąś ideę lub wzywająca do czynu”, a także druga defini-

cja – „artykuł w encyklopedii lub w słowniku” (Sławiński 2002: 191). Leksemu tego natomiast brak w ukraińskich słownikach literackich. Charakterystykę terminu *засло* można odnaleźć w słownikach wyrazów obcych lub słowniku objaśniającym, gdzie jego znaczenie skorelowane jest z pierwszym brzmieniem powyższej polskiej definicji: „Idea wyrażona w zwartej formie, żądanie polityczne, zawołanie” (Busel 2005: 224). Ukraińskim odpowiednikiem polskiego słowa *hasło* w literackim kontekście leksykograficznym jest połączenie wyrazowe *словникова стаття* (*artykuł słownikowy*), które przedstawia szereg „cech formalnych, pomagających rozpoznać i scharakteryzować zarówno znane, ogólnokrajowe cechy słów, jak i ich specyfikę narodowo-językową i odrzucić okazjonalne cechy, które pojawiają się w indywidualnych kontekstach” (Soroka 2019: 134).

Gatunek literacki. Jednym z najbardziej dyskursywnych określeń literackich stosowanych podczas analizy i interpretacji tekstów artystycznych są terminy *gatunek – жанр*, *gatunek literacki – літературний жанр*. Gatunek to kategoria literacka związana z rozumieniem tendencji procesu literackiego, określająca narodową specyfikę literatury i indywidualną twórczość literacką. Jest to podstawowy termin prezentujący informacje o rodzaju i odmianie (franc. *genre* – rodzaj, odmiana) zjawiska artystycznego. Definicja leksemu *gatunek* budzi chyba najwięcej kontrowersji we współczesnym literaturoznawstwie, a dyskusje badaczy na temat tego pojęcia toczą się od kilku stuleci. Zarówno w źródłach leksykograficznych polskich, jak i ukraińskich terminowi *gatunek* poświęcone są szczegółowe komentarze literackie na temat jego genezy, powstania, treści i głównych cech. Pomimo tego, że informacje o gatunku literackim są dość obszerne, wymienimy główne cechy, które syntetycznie i przejrzysto oddają znaczenie tego zjawiska. W polskim słowniku terminów literackich stwierdza się:

gatunek literacki – to zespół intersubiektywnie istniejących reguł, określający budowę poszczególnych dzieł lit. i różnorako przez nie aktualizowany. Jeden z głównych elementów systematyzacji materiału lit. mający jako kategorię nadrzędną – rodzaj lit., podrzędną – odmianę gatunkową (Sławiński 2002: 174).

W ukraińskich słownikach literackich interpretacja terminu *літературний жанр* jest semantycznie powiązana z polską wersją:

rodzaj utworu literackiego, jeden z głównych elementów systematyzacji materiału literackiego, klasyfikuje dzieła literackie ze względu na typy ich struktur poetyckich. Kategorią nadrzędną w trzyczęściowym podziale literatury jest rodzaj literacki (ogólne) – epika, liryka, dramat; kategoria średniego stopnia – gatunek literacki (szczególne) – powieść, opowieść, nowela w eposie; kategoria niższego rzędu (oddzielne) – odmiana (gatunek) (Kovaliv 2007, t.1: 406).

Kolejnym problemem studentów zapoznających się z tym terminem jest niezrozumienie semantyki polskiego słowa *gatunek* w połączeniu wyrazowym *gatunek*

literacki i jego korelacji ze znaczeniem słów *rodzaj*, *odmiana czegoś*. Dlatego dość ważne jest zwrócenie uwagi studentów na fakt, że to wieloznaczne słowo ma różne znaczenia, które w zależności od kontekstu należy rozróżnić: gatunek jako leksem o znaczeniu: 1. „rodzaj, typ, odmiana czegoś”; 2. „jakość, wartość”; 3. „podstawowa jednostka w systematyce organizmów” oraz pojęcie *gatunek literacki* jako kategorię literacką (SJP).

Epos i epika. Geneza słowa *epos* sięga czasów starożytnych i wiąże się z okresem przedliterackim. Definicja terminu *epos* w słowniku terminów literackich semantycznie koreluje z interpretacją tego pojęcia w ukraińskim *Słowniku-poradniku literaturoznawczym*. Porównajmy:

jeden z głównych gatunków – epiki. Obejmuje rozbudowane utwory, zazwyczaj wierszowane, ukazujące dzieje legendarnych lub historycznych bohaterów rzucone na tło wydarzeń przełomowych dla danej społeczności narodowej (Sławiński 2002: 138).

Wieloznaczny termin oznaczający, zgodnie z tradycją literacką, poezję narracyjną, która powstała w głębokiej przeszłości jako forma ukazywania bohaterkich czynów określonej postaci, ważnych wydarzeń itp. (Grom’ák 2006: 240).

Warto zauważyć, że w polskiej i ukraińskiej terminologii literackiej, równoległe z terminem *epos*, charakteryzującym przeważnie poetycki gatunek epicki, opowiadający o znaczących wydarzeniach historycznych z życia narodu lub o legendarnym bohaterze, postaci historycznej, funkcjonuje termin *epopeja* (ukr. *епопея*), co z greckiego *εποποιΐα* oznacza epicką piosenkę.

W ukraińskiej terminologii literackiej leksem *епос* jest także składnikiem terminu *героїчний народний епос*, wyrażonego frazą rzeczownikową oraz jest to rodzaj heroicznego eposu charakterystycznego dla wielu narodów:

zbiorcza nazwa dzieł folklorystycznych różnych gatunków (kolędy, wiersze, historyczne, pieśni kozackie, legendy, opowieści), które odzwierciedlają wolę i zapał ludu w walce z wrogiem, złem, niesprawiedliwością, uciskiem społecznym i narodowo-religijnym, wychwalają inteligencję, siłę, odwagę wojowników, bohaterów, bohaterów ludowych (Grom’ák 2006: 155).

Polskie słowniki literackie nie odnotowują połączeń wyrazowych identycznych z terminami *героїчний епос* lub *героїчний народний епос*, jak w ukraińskich źródłach leksykograficznych, a treść semantyczna tych pojęć realizuje termin *epos*. Jednostka *epos* w polskiej terminologii literackiej ma następujące znaczenia: „gatunek epicki, epepea”. W terminologii ukraińskiej oprócz wskazanych identycznych zjawisk w polskim literaturoznawstwie, leksem *енос* oznacza jeden z trzech gatunków literackich (obok liryki i dramatu). Ponieważ termin ten ma co najmniej dwa znaczenia, często dochodzi do nieporozumień: jest to jeden z trzech rodzajów literatury lub gatunku literackiego. Badaczka N. Łobas słusznie zauważyła: „posługując się terminem *epos* w pracy ze źródłami polskojęzycznymi, należy pamiętać o tym rozróżnieniu:

epos jako *epos* (na przykład w rozumieniu dużego dzieła narracyjnego) czy *epos* w znaczeniu *epika* (w sensie rodzaju literackiego)” (Lobas 2011: 66).

Należy zatem rozróżnić znaczenie terminu *epos* w literaturoznawstwie polskim i ukraińskim, a mianowicie: w terminologii polskiej *epos* oznacza gatunek epicki, w literaturoznawstwie ukraińskim termin ten ma dwa znaczenia: ‘gatunek epicki’ i ‘rodzaj literacki’, natomiast jeden z trzech podstawowych rodzajów literackich w terminologii polskiej to epika.

Fabuła. Rozumienie i korelacja terminu *fabuła* w kontekście polsko-ukraińskiego dyskursu literackiego jest sprawą dość trudną, gdyż w terminologii ukraińskiej, poza zbieżnością z polską jednostką terminologiczną *фабула* (*fabuła*), istnieje jeszcze inny termin – *сюжет* (*sjużet*), który oznacza rozwój akcji w utworze i wydarzenia, które rozgrywają się przez pryzmat relacji czasowo-przestrzennych.

W *Słowniku terminów literackich* fabuła jest definiowana w następujący sposób:

(łac. *fabuła* – bajka, opowieść) – układ zdarzeń w świecie przedstawionym utworu epickiego, dramatycznego i filmowego, składających się na koleje życiowe ukazanych postaci. Każde ze zdarzeń tworzących f. dzieła pozostaje w określonych związkach z innymi zdarzeniami oraz z nadrzędną całością, która je wszystkie ogarnia. Schemat relacji między elementami f. obejmuje zależności trojakiemu rodzaju: a) związki następstwa w czasie (czas fabuły), b) związki przyczynowo-skutkowe, c) związki teleologiczne (celowościowe) (Sławiński 2002: 147).

Podobne znaczenie realizuje termin *фабула*, odnotowany w ukraińskiej *Encyklopedii literaturoznawczej*, ale interpretacja tego leksemu jest sformułowana w kontekście jednostki terminologicznej *сюжет* (*sjużet*). *Фабула*:

schemat sjużetu, który określa kompozycyjną sekwencję wydarzeń w czasie i przestrzeni; opowieść o różnych aspektach wydarzeń (jednostek f.) ukazana w utworach epickich, dramatycznych, liryczno-epickich bez dbałości o szczegóły, w odróżnieniu od samych wydarzeń, właśnie sjużetu utworu (Kovaliv 2007, t. 2: 519–520).

Definicja ta podkreśla różnice między fabułą a sjużetem, w szczególności mówi, że fabuła odpowiada za przyczynowe i chronologiczne przedstawienie wydarzeń, a nie za same wydarzenia. Badaczka L. Szewczuk wyraziła opinię, że *сюжет* jest bardziej związany z fikcją, to znaczy nie stanowi elementu faktycznego: „sjużet charakteryzuje fikcja artystyczna, większe opracowanie schematu utworu (w porównaniu z fabułą) oraz ułożenie wydarzeń przez autora w dowolnej kolejności” (Ševčuk 2022: 26). *Сюжет* (francuskie *sujet* od łac. *subjectum*: *підкладне*):

artystyczna transformacja fabuły [...] charakteryzuje się znaczeniem treści, głębią estetycznego zrozumienia, kompletnością rozwoju akcji, rozwojem postaci i okoliczności w czasoprzestrzeni artystycznej, którym towarzyszą konflikty, zderzenia interesów, doznania (Kovaliv 2007, t. 2: 450–451).

Na podstawie powyższego można stwierdzić, że określone cechy leksemu *fabuła* w polskim i ukraińskim literaturoznawstwie są zbieżne. Polscy uczeni nie wyodrębniają jednak *sjużetu* jako terminu literackiego. Natomiast w badaniach ukraińskich kategoria *сюжет* (*sjużet*) jest uznawana za ważny składnik tekstu artystycznego. W tym wypadku pojawia się istotne pytanie, czy można uznać za identyczne pol. *fabuła* i ukr. *сюжет* (*sjużet*)? Aby zrozumieć lub skorelować te leksemy, należy zwrócić uwagę na takie terminy jak: *wątki fabularne* i *сюжетні лінії*, ponieważ ujawniają one wymiary zdarzeniowe fabuły i sjużetu. W *Słowniku terminów literackich* jest podana następująca definicja:

wątek – zdarzenia fabularne, których ośrodkiem jest jedna postać lub parę postaci wyodrębnionych ze względu na rodzaj wiążących je relacji. [...] W. jako element konkretnej fabuły bywa często w mniejszym lub większym stopniu odtworzeniem jakiegoś tradycyjnie powtarzanego w literaturze szablonu zdarzeniowego, aktualizacją znanego schematu dziejów bohatera (np. dzieje poszczególnych postaci mitologicznych, historia Fausta (Sławiński 2002: 608).

W *Encyklopedii literaturoznawczej* zamieszczono następującą definicję dotyczącą terminu *сюжетна лінія*: „szereg wydarzeń, które ujawniają kształtowanie się charakteru i historii bohatera literackiego” (Kovaliv 2007, t. 2: 452). *Сюжетні лінії* oraz *wątki fabularne* reprezentują działania zewnętrzne (wydarzenie) i wewnętrzne (zmartwienia, stany wewnętrzne bohaterów), nadają tekstom dynamikę i wyrazistość. Jak widać, znaczenie semantyczne obu terminów realizują leksemy *події / zdarzenia*, związane z bohaterami utworu. Można zatem uznać, że określenia te są tożsame.

W tym kontekście warto zwrócić uwagę na informacje zawarte w *Słowniku-poradniku literaturoznawczym*, że przedstawiciele „szkoły formalnej” rozróżnili te terminy. Fabułę:

jako zapożyczony materiał, i sjużet – jako metodę, sposób jej przetwarzania; właściwie fabułę określono jako bieg wydarzeń, a sjużet jako sposób jego opracowania. Fabuła to tok wydarzeń, a sjużet to opowieść o nich (Grom’ák 2006: 652).

Сюжетні лінії są motorem sjużetu i jednocześnie strategią autora (jego celem artystycznym i estetycznym), która jest realizowana poprzez opowieść, można więc przypuszczać, że wątki fabularne odzwierciedlają także pewne intencje autora. Tym samym termin literacki *fabuła* można skorelować z terminami *fabuła* i *sjużet*, *wątki fabularne* zaś – z *сюжетні лінії*.

Podmiot liryczny i bohater liryczny. Na pierwszy rzut oka terminy proponowane przez literaturoznawców nie są trudne do zrozumienia, jednak bardzo często studenci używają tych terminów zamiennie, choć nie są one tożsame i pełnią odmienne funkcje w utworach lirycznych. Bohater liryczny to specyficzny opowiadacz, skorelo-

wany z „ja” autora, konstrukt artystyczny przekazujący wartości estetyczne autora. W słowniku terminów literackich podmiot liryczny „to skonstruowana w utworze lirycznym fikcyjna osoba wypowiadająca swoje przeżycia, doznania, refleksje i poglądy” (Sławiński 2002: 392).

Odpowiednikiem terminu pol. *podmiot liryczny* w literaturze ukraińskiej jest *ліричний герой* – „drugie lir. «Ja», alter ego poety” (Volkov 2001: 296), jest to liryczna istota autora, „zindywidualizowany i typizowany samowystarczalny obraz, okreśłany zaimkiem *Ja* (rzadko – *Ты, Мы*) obecny w utworze lirycznym” (Kovaliv 2007, t. 1: 562–563). Ponadto *Słownik-poradnik literaturoznawczy* zawiera definicję terminu *ліричний суб’єкт*, który jest synonimem pojęcia *ліричний герой* i określa osobę wymyśloną, „która wyraża się w utworze lirycznym i poprzez to wyraża swoje przeżycia” (Grom’âk 2006: 395).

Bohater liryczny, jak odnotowano w polskim *Słowniku terminów literackich*, to postać literacka „zasadniczo różna od podmiotu lirycznego” (Sławiński 2002: 69), co nie koreluje z estetycznym *alter ego* poety, bo:

występuje jako „on”, o którym się opowiada, a więc analogicznie do sposobu istnienia postaci w utworze narracyjnym; w liryce inwokacyjnej występuje jako „ty”, do którego adresowany jest monolog (Sławiński 2002: 69).

Bohater liryczny jest to postać, do której zwraca się podmiot liryczny, kierując apel, pytanie retoryczne lub przekonującą wypowiedź.

W ukraińskich źródłach literackich znaleźliśmy dwa terminy, które można skorelować z pojęciem *bohater liryczny*, a mianowicie: *ліричний адресат* „osoba lub grupa osób, której poświęcony jest utwór poetycki” (Kovaliv 2007, t. 1: 562) oraz *внутрішньотекстовий адресат* (adresat wewnątrztekstowy), to znaczy typ adresata według definicji W. Nazarec’a: wskazany przez apel autora w samym tekście. Badacz uważa, że ten typ adresata jest najbardziej charakterystyczny dla tekstów lirycznych oraz że „cechą gatunkową utworów liryki adresowanej jest modelowanie sytuacji zwracania się podmiotu mowy poetyckiej do osoby wewnątrztekstowo określonego adresata” (Nazarec’ 2014: 169–170).

Ponadto badacz wyróżnia dwa typy adresatów: adresata pozatekstowego, czyli tradycyjnego, którego utożsamia z wizerunkiem czytelnika, oraz adresata wewnątrztekstowego:

Istota semantycznej opozycji dwóch typów adresatów – adresatów pozatekstowych i adresata wewnątrztekstowego – polega na tym, że pierwszym z nich jest czytelnik (idealny, konceptualny, autorski itp. lub nieokreślony, duże grono czytelników), który znajduje się poza tekstowymi granicami artystycznego świata utworu (choć utwór jest pisany z myślą o nim, jego upodobaniach estetycznych i oczekiwaniach), a drugi to osoba (w pewnym stopniu przypominająca bohaterów utworu epickiego), która jest bezpośred-

nio wpisana w tekstowe granice utworu, obecna w swoim artystycznym świecie w postaci wymyślonego rozmówcy, z którym autor utworu stara się nawiązać dialog (Nazarec' 2014: 170).

Porównując powyższe dwie definicje, odnotowane w ukraińskich pracach literaturoznawczych, przyjmujemy, że terminy *ліричний адресат* i *внутрішньотекстовий адресат* są semantycznie powiązane z polskim terminem *bohater liryczny*. W utworach lirycznych od wizerunku bohatera lirycznego, czyli adresata, zależy w największym stopniu ogólny wydźwięk, nastrój, kierunek artystyczno-estetyczny, poetycka integralność utworu. Jednym z przykładów zbiorowego bohatera lirycznego w literaturze polskiej są *młodzi* w wierszu A. Asnyka *Do młodych*. W wielu źródłach krytycznych wiersz ten określany jest jako poetycki manifest pozytywizmu, który prezentuje główne idee drugiej połowy XIX wieku: postęp i rozwój człowieka oraz społeczeństwa przez pryzmat nauki i wiedzy. Adresatami są *młodzi pozytywiści*, do których zwraca się podmiot liryczny, wzywając młode pokolenie do zdobywania wiedzy i rozwoju, poszukiwania *nowych dróg*:

Szukajcie prawdy jasnego płomienia,
Szukajcie nowych, nieodkrytych dróg!
Za każdym krokiem w tajniki stworzenia
Coraz się dusza ludzka rozprzestrzenia
I większym staje się Bóg! (Asnyk 1948: 51).

Słowa podmiotu lirycznego stanowią bezpośredni apel deklaratywno-retoryczny wyrażany za pomocą konstrukcji perswazyjnych, pełniących funkcję wezwania do konkretnych działań: „Szukajcie prawdy jasnego płomienia”; „Szukajcie nowych, nieodkrytych dróg!”; „Nieście więc wiedzy pochodnię na czele”; „I nowy udział bierzcie w wieków dziele”; „Przyszłości podnoście gmach!”; „Ale nie depczcie przeszłości ołtarzy”.

Adresat stanowi niezwykle ważny element semantyczny adresowanego tekstu lirycznego, gdyż to jego status społeczny, cechy moralne i psychologiczne determinują artystyczną formę apostrofy.

Bohater liryczny zwykle pojawia się w liryce inwokacyjnej, obejmującej utwory, w których manifestacyjnej jawności podmiotu lirycznego towarzyszy wyraziste nastawienie wypowiedzi na adresata „ty”. Adresatem tym może być konkretna osoba lub audytorium, ale też upersonifikowane zjawisko lub pojęcie. W ukraińskim literaturoznawstwie określenie *liryka inwokatywna* nie zostało jeszcze wpisane do słowników terminologicznych, lecz stało się przedmiotem badań naukowych (M. Tkaczuk¹,

¹ Tkačuk, M. 2007. Narativni modeli ukraïns'kogo pis'menstva.²

O. Romanyca²), w których termin ten jest kojarzony z takimi gatunkami jak oda, posłanie, list pisany wierszem, czyli formy liryczne zawierające apostrofę.

Powieść. Jeden z najczęściej używanych terminów literackich w kontekście analizy i interpretacji utworów literatury polskiej. Mimo że ta jednostka terminologiczna ma wyraźny ukraiński odpowiednik – *роман* – bardzo często studenci mają trudności z prawidłowym rozróżnieniem gatunków literackich, gdyż leksem *powieść* współbrzmi z innymi terminami, np. *повість* i *повістка*, które funkcjonują w literaturoznawstwie ukraińskim.

Powieść – podstawowy gatunek prozy epickiej [...] Głównymi jego elementami strukturalnymi są: narracja oraz jej przedmiot – świat przedstawiony, na który składają się bohaterowie oraz wydarzenia, w jakich oni uczestniczą, przebiegające w określonym czasie i przestrzeni i tworzące układ fabularny (Sławiński 2002: 416).

W *Encyklopedii literaturoznawczej* *роман* zdefiniowano jako:

duży utwór epicki, metanarracja charakteryzująca się panoramicznym przedstawieniem rzeczywistości, wielowątkowością – na poziomach fabularnym i sjużetowym – rozwoju linii konfliktowych, skomplikowanym chronotopem, polifonicznością, często spowolnioną narracją (Kovaliv 2007, t. 2: 342).

Artykuły słownikowe, w których są prezentowane definicje powyższych terminów, są dość obszerne i zawierają informacje o etapach powstawania tego gatunku, a także podobne informacje o elementach konstrukcyjnych: mowie bezpośredniej, dialogach, monologach, opisach, wielowątkowym charakterze. Problem tkwi w istnieniu homonimów pol. *romans* i ukr. *роман*, pol. *powieść* i ukr. *повість*.

Badaczka N. Łobas zauważyła, że słowo *romans* we współczesnym języku polskim i literaturoznawstwie używane jest w dwóch znaczeniach:

- jako spokrewniony z ukraińskim terminem *romans* („gatunek liryczno-muzyczny, łączący utwory, którego struktura rytmiczno-syntaktyczna i stroficzna jest zorientowana na stworzenie intonacji śpiewnej o charakterze przeważnie elegijnym” (Volkov 2001: 497);
- jako utwór, dla którego są typowe „szczególnie tematy miłosno-erotyczne i przygodowe. Romans to w istocie love story” i „kojarzona raczej z literaturą masową (tzw. brukową)”, dlatego słowo *romans* w języku ukraińskim „należy tłumaczyć jako powieść miłosną i uznać za gatunkową odmianę powieści” (Lobas 2011: 68).

Powieść i повість. Ukraińskim odpowiednikiem polskiego terminu *powieść* w terminologii literackiej jest *роман*. Problem polega na podobnym brzmieniu polskich i ukraińskich jednostek terminologicznych *powieść* i *повість*, które mają odmienne znaczenia.

² Romaničá, O. 2012. Žanrova priroda viršovanih tvoriv Osipa Makoveâ. *Pitannâ literaturoznavstva* 86, s. 160–170.

Definicja określenia *роман* w *Encyklopedii literaturoznawczej* zawiera interesującą tezę o objętości tego gatunku: „Badacze literatury definiują *роман* głównie na podstawie objętości większej niż *повість*” (Kovaliv 2007, t. 2: 342), a znaczenie leksemu *повість* ma następującą charakterystykę: „utwór prozatorski, większy objętościowo niż opowiadanie, mniejszy niż *роман*, którego szujet jest jednowątkowy” (Kovaliv 2007, t. 2: 225) lub „narracyjny utwór artystyczny, który zarówno pod względem wielkości i zakresu ujęcia zjawisk życiowych, jak i głębokości ujawnienia, znajduje się pomiędzy opowiadaniem a powieścią (*романом*)” (Pulinec’ 1965: 283). Zatem, jak pokazują przytoczone powyżej definicje, zasadniczą różnicą pomiędzy *романом* a *повістю* jest objętość, mniejsza liczba wątków i opisanych wydarzeń. Wiadomo jednak, że cechy te nie są jednoznaczne, a w odróżnieniu od innych gatunków małej prozy (opowiadania, noweli) także nie ma jednoznacznych rozgraniczeń, gatunek ten nie jest jednoznacznie zdefiniowany. Według N. Bernadskiej wyraz *повість* jest uważany za synonim słowa *оповідання*, ponieważ rzeczownik *повість* pochodzi od czasownika *повісти* (*повідати*), co oznaczało czynność mówienia, opowiadania lub zawiadomienia (Bernads’ka 2000: 231). Jest więc oczywiste, że *роман* i *повість* w ukraińskim systemie terminologicznym oznaczają różne gatunki. Natomiast nie ma odpowiednika w polskim literaturoznawstwie ukr. *повісти*, choć warto zwrócić uwagę na taką jednostkę terminologiczną jak *opowieść*: „narracyjny utwór prozą o objętości przekraczającej rozmiary noweli lub opowiadania, krótszy natomiast od powieści” (Sławiński 2002: 359). Zatem termin ukraiński *повість*, jak również polska jednostka terminologiczna *opowieść*, mają podobne cechy pośrednie: znajdują się pomiędzy *оповіданням* a *романом* (ukr. *повість*) oraz pomiędzy opowiadaniem lub nowelą a *романом* (pol. *opowieść*).

Powieść kryminalna. Analizując tekst utworu P. Huellego *Weiser Dawidek* studenci wyrazili opinię, że w powieści można dostrzec cechy kilku nowatorskich podgatunków, szczególnie „detektywu”. Zjawisko homonimii międzyjęzykowej lub nawet typowe *false friends* tłumaczy doprowadziło do błędnego użycia leksemu *detektyw*, tj. osoby prowadzącej śledztwo, zamiast terminu *powieść kryminalna*. W literaturoznawstwie ukraińskim termin *detektyw* charakteryzuje jedną z odmian gatunku powieściowego: „rodzaj literatury przygodowej, przede wszystkim prozy, w której ujawnia się pewna tajemnica związana z przestępstwem” (Grom’ák 2006: 188). Semantycznym odpowiednikiem tego leksemu w terminologii polskiej jest *powieść kryminalna*: „jedna z głównych odmian współczesnej powieści rozrywkowej, jej podstawową cechą jest wyraziście zarysowana i dynamiczna akcja, rozwijająca się w porządku poszukiwań, które prowadzą do ustalenia, kto jest sprawcą przestępstwa” (Sławiński 2002: 421). Takie różnice w znaczeniach jednostek terminologicznych podobnie brzmiących w różnych językach wskazują na potrzebę ich szczegółowego zbadania i dalszego prawidłowego stosowania w praktyce literackiej.

pol.	ukr.
hasło	словникова стаття
gatunek	жанр
gatunek literacki	літературний жанр
epos (gatunek literacki) = epopcja	епос (літературний жанр)
epos	героїчний епос
epika	епос (один з трьох родів літератури)
fabuła	фабула (і сюжет)
wątki fabularne	сюжетні лінії
bohater liryczny	ліричний адресat; внутрішньотекстовий адресat
podmiot liryczny	ліричний герой
powieść	роман
powieść kryminalna	детектив
opowieść	повість

Czasami pojawiają się nieporozumienia, gdy terminy są ze sobą powiązane, brzmią tak samo, ale mają różne warianty w językach narodowych:

ukr.	pol.	pol.	pol.
метафора	metafora	przenośnia	
строфа	strofa	zwrotka	
твір	utwór	dzieło	
анекдот	anegdota	dykteryjka	kawał

Pozytywizm. W środowisku ukraińskim pojawiają się kłopoty z tym leksemem, albowiem w literaturze polskiej terminem tym określa się epokę literacką drugiej połowy XIX wieku, mieszczącą się w czasowych ramach 1863–1890. W ukraińskiej *Encyklopedii literaturoznawczej* termin *pozytywizm* jest interpretowany jako „kierunek filozofii zaprzeczający ustalonej metafizyce, filozofii jako samodzielna nauka, broniąca wiedzy pozytywnej, bezpośrednio utrwalonego doświadczenia” (Kovaliv 2007, t. 2: 237).

W literaturoznawstwie światowym ukształtowały się takie kierunki ideowo-artystyczne jak realizm (od lat 30. XIX w.) oraz naturalizm, który narodził się we Francji (lata 70.) i objął literaturę Europy Zachodniej (lata 80.–90. XX w.). Według słusznej opinii J. Maciejewskiego poza granicami Polski termin *pozytywizm* uważany jest jedynie za nazwę szkoły filozoficznej (Maciejewski 2001: 24), a epoka o tej samej nazwie w literaturze polskiej, zdaniem E. Ihnatowicz, jest „przejęta od pozytywistów,

przyjęła się w ostatnich trzydziestu latach gładko, wypierając nieporęczną nazwę *literatura realizmu i naturalizmu*” (Ihnatowicz 2000: 329). Uważamy, że w ramach ukraińskiej myśli naukowej definicja ta wymaga doprecyzowania i uzupełnienia, aby odtworzyć semantyczną wielofunkcyjność pojęcia, które wyznaczyło epokę literacką w literaturze polskiej drugiej połowy XIX w.

Dla głębszego zrozumienia pozytywizmu warto przyjrzeć się opinii polskiego krytyka literackiego J. Maciejewskiego oraz jego badaniu *Miejsce pozytywizmu polskiego w XIX-wiecznej formacji kulturowej*. Naukowiec rozpatruje pozytywizm w dwóch znaczeniach: kierunku filozoficzno-światopoglądowo-ideologicznym i literaturoznawczym (J. Maciejewski 2001: 23). Dlatego ten ostatni rozumiemy nie tylko jako okres, który czasowo zbiega się z epokami realizmu i naturalizmu w literaturze światowej, ale także jako kierunek, w którym syntetyzuje się charakterystyka tematyczna, gatunkowa, stylowa i poetycka określonych okresów, które przyczyniły się do rozwoju i promocji haseł pozytywistycznych, których podstawą stały się postulaty estetyczno-światopoglądowe filozofii pozytywizmu, które uzyskały aprobatę i projekt artystyczny w polskiej literaturze.

WNIOSKI

W związku z rozwojem studiów polonistycznych oraz polsko-ukraińskiej współpracy naukowej i akademickiej szczególnego znaczenia nabiera problem usystematyzowania terminologii literaturoznawczej. Podobieństwo języków spełnia ambiwalentną rolę podczas posługiwania się terminologią literaturoznawczą, zarazem ułatwiając i komplikując ten proces. Konieczne jest usystematyzowanie leksyki oraz opracowanie zarówno jedno-, jak i dwujęzycznego słownika terminów literackich.

Zaprezentowane w niniejszym artykule opracowania polskich i ukraińskich terminów literackich w wymiarze typologicznym nie są wyczerpujące, gdyż zostały tutaj poruszone tylko niektóre kwestie dotyczące uwzględnienia relacji podobieństw i odmienności terminologii literaturoznawczej w obu językach i potrzeba dalszych badań w celu ujawnienia niebezpieczeństw semantycznych oraz homonimii językowej.

Bibliografia

- Бублейник, Л. 2006. Українсько-польські паралелі в літературознавчій термінології: мовні аспекти. *Терміносистеми сучасного літературознавства: досвід розробки і проблеми*, s. 25–31. Online: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9147/1/Terminosust_seminar.pdf [dostęp: 02.05.2024].
- Бусел, В. уклад. і гол. ред. 2005. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь: Перун.

- Веретюк, О. 2006. Термінологічна неадекватність при викладанні теоретичних літературознавчих дисциплін (конфронтація перекладу: українська-російська-польська-англійська мови термінології). *Терміносистеми сучасного літературознавства: досвід розробки і проблеми*, s. 16–24. Online: http://dSPACE.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9147/1/Terminosust_seminar.pdf [dostęp: 02.05.2024].
- Волков, А. ред. 2001. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці.: Золоті литаври.
- Гром'як, Р. ред. 2006. *Літературознавчий словник-довідник*. Київ: ВЦ „Академія”.
- Ковалів, Ю. авт.-уклад. 2007. *Літературознавча енциклопедія*, т.1–2. Київ: ВЦ „Академія”.
- Лесин, В., Пулинець, М. 1971. *Словник літературознавчих термінів*. Київ: Радянська школа.
- Лобас, Н. 2011. До проблеми адекватного співвіднесення українських та польських літературознавчих термінів. *Studia methodologica* 33, s. 65–71. Online: https://chtyvo.org.ua/authors/Studia_methodologica/N33/ [dostęp: 02.05.2024].
- Назарець, В. 2014. Різновиди внутрішньотекстових адресатів в адресованій ліриці Івана Франка. *Українське літературознавство* 78. s. 169–178.
- Панько, Т., Кочан, І., Мацюк, Г. 1994. *Українське термінознавство*. Львів: Світ.
- Сорока, Т. 2019. Словникова стаття як інструмент інтерпретації лексичного значення аксіономена. *Сучасні дослідження з іноземної філології* 17, s. 130–138. Online: <http://respacoll.uzhnu.edu.ua/article/view/187257> [dostęp: 02.05.2024].
- Шевчук, Л. 2022. *Художній твір як об'єкт диференційованої роботи учнів початкової школи*, s. 25–27. Online: <https://lib.iitta.gov.ua/732155/1/%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%9B%20%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf> [dostęp: 02.05.2024].
- Asnyk, A. 1948. *Wybór poezji*. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Wiedza”.
- Busiño, S. 2022. Gatunki naukowe i dydaktyczne w edukacji polonistycznej na Ukrainie. *Poradnik Językowy* 1, s. 226–250. Online: <http://www.poradnikjezykowy.uw.edu.pl/numery/numer.php?nr=1&rok=2022> [dostęp: 02.05.2024].
- Czernysz, T. 2010. Polsko-ukraińskie „pułapki” językowe: korzyści i trudności nauczania języka polskiego w kontekście bliskości lingwogenetycznej i typologicznej. *Київські полоністичні студії* 17. *Українська полоністика: проблеми, школи, sylwetki*, s. 503–507. Online: <http://eprints.zu.edu.ua/15703/1/merged%202.pdf> [dostęp: 02.05.2024].
- Ihnatowicz, E. 2000. *Literatura polska drugiej połowy XIX wieku (1864–1914)*. Warszawa: „Trio”.
- Jędryka, B.K. 2022. O potrzebie badania kompetencji leksykalnej dzieci w wieku wczesnoszkolnym w dydaktyce języka polskiego za granicą (na przykładzie Stanów Zjednoczonych i Ukrainy). *Poradnik Językowy* 1, s. 167–195. Online: <http://www.poradnikjezykowy.uw.edu.pl/numery/numer.php?nr=1&rok=2022> [dostęp: 02.05.2024].
- Krassowski, M. 1996. *Leksykon terminów literackich*. Warszawa: Wydawnictwo Książkowe „Twój Styl”.
- Maciejewski, J. 2001. *Miejsce pozytywizmu polskiego w XIX-wiecznej formacji kulturowej*. W: *Pozytywizm. Języki epoki*, s. 11–38. Warszawa: IBL PAN.
- Próchniak, W. 2022. Rewolucja funkcjonalna. O literackich i kulturowych aspektach nauczania języka polskiego jako obcego. *Poradnik Językowy* 1. s. 196–213. Online: <http://www.poradnikjezykowy.uw.edu.pl/numery/numer.php?nr=1&rok=2022> [dostęp: 02.05.2024].

- Sławiński, J. red. 2002. *Słownik terminów literackich*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Słownik języka polskiego*. Online: <https://sjp.pwn.pl/slowniki/gatunek.html> [dostęp: 02.05.2024].
- Bublejnik, L. 2006. *Ukraïns'ko-pol's'ki paraleli v literaturoznavčij terminologii: movni aspekti. Terminosistemi sučasnoho literaturoznavstva: dosvid rozrobki i problemi*, s. 25–31. Online: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9147/1/Terminosust_seminar.pdf [dostęp: 02.05.2024].
- Busel, V. yklad. i gol. red. 2005. *Velikij tlumačnij slovník sučasnoï ukraïns'koï movi*. Kiïv. Ìrpìn': Perun.
- Vereták, O. 2006. *Terminologična neadekvatnist' pri vikladanni teoretičnijh literaturoznavčijh disciplin (konfrontaciâ perekladu: ukraïns'ka-rosijs'ka-pol's'ka-anglijs'ka movi terminologii)*. *Terminosistemi sučasnoho literaturoznavstva: dosvid rozrobki i problemi*, s. 16–24. Online: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9147/1/Terminosust_seminar.pdf [dostęp: 02.05.2024].
- Volkov, A. red. 2001. *Leksikon zagal'nogo ta porivnâlnogo literaturoznavstva*. Černivci.: Zoloti litavri.
- Grom'ák, R. red. 2006. *Literaturoznavčij slovník-dovidnik*. Kiïv: VC „Akademîâ”.
- Kovaliv, Ū. avt.-uklad. 2007. *Literaturoznavča enciklopediâ*, t.1–2. Kiïv: VC „Akademîâ”.
- Lesin, V., Pulinec', M. 1971. *Slovník literaturoznavčijh terminiv*. Kiïv: Radâns'ka škola.
- Lobas, N. 2011. Do problemi adekvatnogo spivvidnesennâ ukraïns'kih ta pol's'kih literaturoznavčijh terminiv. *Studia methodologica* 33, s. 65–71. Online: https://chtyvo.org.ua/authors/Studia_methodologica/N33/ [dostęp: 02.05.2024].
- Nazarec', V. 2014. Riznovidi vnutrišn'otekstovijh adresativ v adresovanij lirici Ìvana Franka. *Ukraïns'ke literaturoznavstvo* 78. s. 169–178.
- Pan'ko, T., Kočan, Ì., Macûk, G. 1994. *Ukraïns'ke terminoznavstvo*. L'viv: Svît.
- Soroka, T. 2019. Slovníkova stattâ âk instrument Ìnterpretacii leksičnogo značennâ aksionomena. Sučasni doslidžennâ z inozemnoï filologii 17. s. 130–138. Online: <http://respacoll.uzhnu.edu.ua/article/view/187257> [dostęp: 02.05.2024].
- Ševčuk, L. 2022. *Hudožnij tvir âk ob'êkt diferencijovanoï roboti učnijh počatkovoi školi*, s. 25–27. Online: https://lib.iitta.gov.ua/732155/1/Ševčuk_L_Tezi.pdf [dostęp: 02.05.2024].

Terminologia literaturoznawcza na zajęciach ze studentami polonistyki na Przykarpackim Uniwersytecie Narodowym im. Wasyla Stefanyka

Streszczenie

W niniejszym artykule przeprowadzono analizę porównawczą ukraińskich i polskich terminów literackich na podstawie ich definicji w źródłach leksykograficznych. Zwrócono uwagę na to, że podobieństwo obu języków (ukraińskiego i polskiego) spełnia ambiwalentną rolę podczas posługiwania się terminologią literaturoznawczą, zarówno ułatwiając, jak i komplikując ten proces. Trudności pojawiają się, gdy odbiorcy spotykają się z homonimią międzyjęzykową – identycznym lub podobnym brzmieniem terminów, które mają odmienne znaczenie w różnych środowiskach narodowych i oznaczają nieidentyczne pojęcia. W celu znalezienia najwłaściwszych

odpowiedników dokonano porównania najczęściej używanych terminów literackich, które powodują trudności i niezrozumienie wśród ukraińskich studentów polonistyki.

Słowa kluczowe: terminologia literaturoznawcza – terminy ukraińskie i polskie – homonimia – podobieństwa i odmienności – typologia.

***Teaching literary terminology to students of Polish studies
at the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University***

Summary

This article provides a comparative analysis of Ukrainian and Polish literary terms based on their definitions in lexicographical sources. The author points out that the similarity of the two languages (Ukrainian and Polish) plays an ambivalent role when using literary terminology, both facilitating and complicating the process. Difficulties arise when students are confronted with interlingual homonymy, i.e., identical or similar terms that have different meanings in the two respective national languages and denote concepts that are not identical. In order to find the appropriate equivalents, a comparison of the most frequently used literary terms that cause difficulties and misunderstandings among Ukrainian students of Polish studies was made.

Keywords: literary terminology - Ukrainian and Polish terms - homonymy - similarities and dissimilarities - typology.

Trans. Marta Falkowska